

Прикметник у професійному мовленні

Прикметник - це самостійна частина мови, яка виражає постійну ознаку предмета в граматичних категоріях роду, числа та відмінка.

Ознака предмета, названа прикметником, може бути безпосередньою або вираженою через стосунок до інших предметів, осіб, явищ, дій, станів, кількості, обставинної ознаки.

Відповідно до значення прикметники поділяють на три розряди -якісні, відносні, присвійні.

Якісні прикметники виражають безпосередню ознаку предмета, пов'язану з називанням кольору, розміру, форми, смаку, зовнішніх чи внутрішніх властивостей предмета, напр.: *синій, малий, солодкий, лисий, спокійний*.

Вона може бути градуйована за інтенсивністю, напр.: *синій-синюватий, пресиній, важливий - надважливий, великий - завеликий; неказаний, нездоланий, неоцінений, незлічений чи синій-синій* тощо.

Мовець може передавати своє особливе емоційне ставлення до якості предмета за допомогою специфічних суфіксів згрубілості та пестливості (-ЄЗН-, -елезн-, -УЩ-/ЮЩ-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк- та ін.), напр.: *довгий - довжелезний, синій - синенький, синесенький; тонкий - тоненький, тонюсінький*.

Спеціальними засобами вираження міри вияву порівнювальної ознаки є форми ступенів порівняння.

Ступені порівняння - це граматична категорія прикметників, яка ґрунтується на протиставленні форм якісних прикметників, які називають ознаку, виражену більшою чи меншою мірою порівняно з такою самою ознакою в іншому предметі чи в тому самому предметі, але в різні періоди його розвитку.

Розрізняють два ступені порівняння - вищий та найвищий, кожен з яких має просту та складену форми вираження:

1. Проста форма вищого ступеня твориться від основи якісного прикметника за допомогою суфіксів -ш-, -іш-, вибір яких зумовлений законами милозвучності, пор.: *дорогий - дорожчий*, але *теплий-тепліший*. Від деяких прикметників вищий ступінь твориться за допомогою обох суфіксів, які є носіями різних семантичних відтінків, пор.: *рідші випадки /рідкіша олія, товща дошка /*

товстіша людина, але варіантними є форми *старший* і *старіший*, *тихший* і *тихіший*.

Окремі прикметники утворюють форму вищого ступеня від іншої основи, напр.: *гарний* - *кращий* і *ліпший*, *поганий* - *гірший*, *великий* - *більший*. Процес творення простої форми прикметників за допомогою суфікса *-ш* від іменників з кінцевими приголосними г, з, ж, с супроводжується чергуванням (суфікси *-к*, *-ок* при цьому усикають-ся), напр.: *дорогий* - *дорожчий*, *близький* - *ближчий*, *дужий* - *дужчий*, *високий* - *вищий*.

Додаванням префікса *най-* до простої форми вищого ступеня твориться проста форма найвищого ступеня порівняння, напр.: *дорожчий* - *найдорожчий*, *тепліший* - *найтепліший*, *кращий* - *найкращий*, *гірший* - *найгірший*, *більший* - *найбільший*. Для підсилення якості вживають частки *що-*, *як-*, напр.: *якнайкращий*, *щонайкращий*, *щояк-найкращий*.

2. Складена форма вищого ступеня твориться додаванням слів *більш* або *менш* до прикметника, напр.: *більш (менш) дорогий*, *більш (менш) теплий*, *більш (менш) гарний*

Для творення найвищого ступеня порівняння використовують слова *найбільш* (*найменш*), які додають до форми прикметника, напр.: *найбільш (найменш) дорогий*, *найбільш (найменш) теплий*, *найбільш (найменш) гарний*.

У діловій мові перевагу надають складеній формі ступенів порівняння прикметників.

Треба пам'ятати, що не всі якісні прикметники утворюють ступені порівняння. Це залежить від специфіки значення та структури основи. Не мають ступенів порівняння прикметники, які виражають:

- а) абсолютну ознаку, напр.: *мертвий*, *глухий*, *сліпий*;
- б) масть тварин, напр.: *чалий*, *гнідий*, *буланий*, *вороний*;
- в) неповний вияв ознаки, напр.: *темнуватий*, *білявий*, *зеленавий*;
- г) ознаку предметів на основі кольорової схожості до інших предметів, напр.: *кремовий*, *бузковий*, *шоколадний*;
- д) суб'єктивну оцінку якості, напр.: *темненький*, *синенький*, *старезний*;
- е) недосяжну ознаку, напр.: *нездоланний*, *незрівнянний*, *нескінченний*.

А також прикметники, які мають у своїй структурі префікси *пре-*, *ультра-*, *архі-*, *над-*, напр.: *прегарний*, *ультра модний*, *архіважливий*, *надважкий*, або є складними, напр.: *темно-синій*, *жовтогарячий*.

Порушення правил творення форм ступенів порівняння та норм їх уживання призводить до зниження рівня культури мовлення.

Найтипівішими помилками щодо творення та застосування форм ступенів порівняння є:

- - заміна найвищого ступеня порівняння вищим, напр.: *кращі люди* замість *найкращі люди*, *вища міра покарання* замість *найвища міра покарання*;
- - вживання форм вищого ступеня порівняння без прийменників від, за чи сполучника ніж, напр.: *Він старший мене* замість *Він старший від мене*;
- - поєднання простої та складеної форм вищого ступеня, напр.: *більш (менш) дорожчий, більш (менш) тепліший*;
- - використання займенника *самий* у невластивому йому значенні, напр.: *самий дорогий* чи *самий дорожчий* замість *найдорожчий* або *найбільш дорогий*.

У текстах ділового стилю якісні прикметники порівняно з відносними вживають менше, однак вони часто є компонентами складених найменувань або термінів, напр.: *вільне колювання, гнучкий курс, тверда валюта, нова техніка, великий попит*; форми ступенів порівняння в таких конструкціях втрачають значення порівнювальної ознаки, напр.: *вищий сорт, вища школа, старший викладач, молодший науковий співробітник*.

Відносні прикметники позначають ознаку предмета не безпосередньо, а за відношенням до: а) предмета, напр.: *річний звіт, валютний рахунок, процентні ставки*; б) дії, процесу, стану, напр.: *коливний курс, платіжний баланс*; в) місця, часу, напр.: *внутрішній ринок, тимчасові колювання*; г) кількості, напр.: *подвійний курс*.

На відміну від якісних відносні прикметники є похідними, які утворені за допомогою суфіксів -н-, -ов-, -ев-, -ськ-, -івськ-, -льн-, -ічн- та інших від іменникових, дієслівних, числівникових, прислівникових основ, напр.: *конкурс - > конкурсний, план -> плановий, біржа -> біржовий, кореспондент - > кореспондентський, банк -> банківський, обчислювати -> обчислювальний, технологія -" технологічний, два -> подвійний, сьогодні -> сьогоднішній*.

У багатьох випадках до творення долучаються префікси *без-, від-, між-, на-, над-, перед-, під-, по-, поза-, понад-, при-* та інші, які разом із суфіксами творять похідні відносні прикметники, напр.: *безпроцентний кредит, відсоткова ставка, міжбанківський ринок, подвійний курс* та інші, або відбувається процес складання основ чи цілих слів, напр.: *грошово-кредитна криза, малоцінні інструменти, швидкозношувані предмети*.

Саме відносні прикметники переважають у текстах ділового мовлення. Конкретизуючи значення іменників, вони входять до термінологічних словосполучень, напр.: *паперові гроші, цінні папери, кредитний ризик, економічні відносини, страхові збитки, комерційний кредит*.

Послаблення семи "дія" спричиняє перехід дієприкметників у відносні прикметники, напр.: *відкриті* (тобто *публічні*) *торги*, *фіксований* (тобто *постійний*) *податок*, *плаваючий* (тобто *нестійкий*) *курс*. Нарівні з ними функціонує група віддієслівних відносних прикметників, напр.: *захисне застереження, відправна ціна, заборонний тариф*.

Присвійні прикметники виражають ознаку предмета за належністю його людині або тварині.

Отже, відповідно твірною базою можуть бути лише назви істот, від основ яких утворюються присвійні прикметники за допомогою суфіксів *-ів (-їв)*, *-ин (-їн)*, рідко *-ач- (-яч-)* або нульового, напр.: Микола -" Миколин, Петро -" Петрів, Андрій -> Андріїв, Оксана -> Оксанин, Марія -" Маріїн, зозуля -> зозулин, соловейко -> соловейків, вовк -ь вовчий.

Типовою помилкою щодо творення присвійних прикметників чоловічого роду є додавання до основи закінчення *-ий*, напр.: *батьков-ий, Маріїн-ий, Сергієв-ий*. Повну форму можуть мати лише деякі присвійні прикметники, похідні від назв тварин, напр.: *орлиний, солов'їний, качиний*.

У діловому мовленні присвійні прикметники вживають рідко. Значення індивідуальної віднесеності особі найчастіше передають формами родового відмінка іменників, напр.: *наказ директора, заява Іг-натенка, стипендія студента*.

Присвійні прикметники можуть входити до складу термінологічних сполук (фарадєєва стала, торрічеллієва порожнина) або фразеологізмів (*ахіллєсова п'ята, авгієві стайні, гордіїв вузол, дамоклів меч*), втрачаючи, звичайно, значення присвійності. Однак і в цьому випадку є велика кількість конструкцій з родовим належності, напр.: *кільце Ньютона, закон Архімеда, прилад Ампера*.

Часто лексичне значення прикметників, яке ґрунтується на значенні твірного іменника, зазнає трансформацій. Це призводить до їх переходу з одного розряду в інший, напр.: *ведмежий барліг - ведмежа шкура - ведмежа послуга*.

Не мають присвійного значення і прикметники, що стали географічними назвами, прізвищами, напр.: *Київ, Львів, Микитин, Васишин, Ковалів*.

В окремих випадках зміна лексичного значення супроводжується зміною морфологічних ознак, а саме:

- - рід втрачає словозмінний характер, закріплюється за словом як стала ознака, переводячи прикметник в розряд іменників, напр.: *пряма, стала, крива, складова, приймальна, учительська, набережна, пальне*. Вони зберігають прикметниковий тип словозміни за відмінками, пор.: *прям-а - прям-ої, прям-ій; приймальн-а - приймальн-ої, при-ймальн-ій*. У такому випадку говорять про низький ступінь морфологізації, тобто переходу з однієї частини мови в іншу;
- - парадигма відмінкових закінчень стає іменниковою, тобто відбувається втрата зв'язку з прикметником і на рівні значення, і на рівні морфологічної форми, напр.: *приймальн-я - приймальн-і, Павлівн-а -Павлівн-и, Павлівн-і*.

Іменники-прізвища чоловічого роду на *-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин (-їн)* виявляють тісніший зв'язок з прикметником: у родовому відмінку однини вони мають закінчення іменників, а в орудному - прикметників твердої групи, напр.: *Коваль - Ковалів-а (Ковалев-а), але Коволів-им (Кавалев-им), Василишин-Василишин-а, але Василишин-им*. Лише неслов'янські прізвища, які закінчуються на *-ов, -ин (-Ш)*, відмінюються як іменники, напр.: *Дарвін -Дарвін-а, Дарвін-ом; Чаплін - Чаплін-а, Чаплін-ом*.

Типологізацію словозміни географічних назв середнього роду прикметникового походження доцільно проводити з увагою на закінчення: іменники із закінченням *-е* відмінюються як прикметники, напр.: *Горошин-е - Горошин-ого, Горошин-им; Михалков-е - Михалков-ого, Михалков-им*; іменники, що мають закінчення *-о*, повністю морфологізувалися і відмінюються як іменники, напр.: *Голосів-о - Голосів-а, Голосів-ом; Святошин-о - Святошин-а, Святошин-ом*.